

Dachi De Graff

<https://orcid.org/0000-0001-5838-9440>

Student at St Dimitri Kipiani School-College

(Supervisor – Nino Chikovani)

DIOGENES CLUB OF SILENCE

(Abstract)

KEYWORDS: Silence vs Speech, Georgian Heritage, Linguistic Identity, Historical Figures, Diogenes Club

Solomon, the king of the United Kingdom of Israel, must be the smartest person who has ever walked the earth since he is the only man described as fabulously wise in Old Testament, Quran, and Hadiths altogether. George Merchule, the 10th-century author of “Life of Gregory of Handzta”, uses a proverbial saying attributed to Solomon as an opening to his text: “Speech is silver, but silence is golden”.

A modern-day teenager is supposed to sustain for a month while learning a long hagiographical piece of old Georgian literature, full of names and story details. Nevertheless, when the intellectual struggle with the 10th-century syntax is finally complete and the course is approved as successfully done by the teacher, there comes a moment of logical satisfaction: Had it not been for Gregory of Handzta, a Georgian monk who lived and worked in the late 8th and the first half of the 9th century, Georgia as such might not have existed in the 21st century. If someone jokingly comments that a more developed country might have become a homeland for the people who occupy this land for almost three millennia, a young Georgian will have a proper answer to the remark thanks to George Merchule who picked ‘silver speech’ over ‘golden silence’ and told the story of “the man of heaven and the angel of the earth”.

Elder Gregory of Handzta is one of the most important historical figures, whose efforts brought Georgia up to today as an independent country of free people, despite her numerous political and economic problems the republic faces and, generally, fails to solve. Thanks to this holy activist, the Georgian people still light

candles in the churches and cathedrals built by their ancestors and pray in the same language, which has hardly changed ever since. “Homeland, Language, Religion”, which is a testamentary will by St. Elijah the Righteous, has survived to see Georgia of the 21st century, one way or another but still independent, and with her sovereignty and liberty recognised by the Group of Seven (G7) and the vast majority of the modern world. A number of stateless nations much larger than the Georgians dream of and fight for such a reality.

The Kurdish people are between 30 and 45 million, live around their traditional homeland – covering 50,000 square kilometres, have a language of their own and rich ethnical culture, but suffer from the elimination of independence as a result of Kurdistan been partitioned between neighbouring Turkey, Iran, Syria, and Iraq. The same fate fell on the descendants of the once-powerful Assyrian Empire by the mutual agreement of said four countries, leaving 3.3 million Assyrians in the position of a minority on their ancestral land.

Other indigenous people stuck in the similar politically stateless lockdown, are 76 million Tamils, 27 million Sikhs, 16 million Occitans, 15 million Uighurs, 12 million Zulu people, 8 million Mon people, 8 million Circassians, 7 million Mayans, 6 million Riffians, 6 million Shan people, 5.6 million Kashmiris, 3 million Basques, 2 million Chechens and less than half a million Ingush people, to name some.

The Tibetan people who live at the ‘roof of the world’, have no less a tragic fate. On the Chinese pretext of the “peaceful liberation of Tibet”, the homeland of the Dalai Lama became a part of the People's Republic of China, so skilfully devoured that no one in the world could help a nation of 6 million. In 1951, the annexation of the ‘Heart of the Himalayas’ by communist China claimed the lives of 1.2 million locals, left more than 6,000 monasteries destroyed, and resulted in the imprisonment of thousands. The international community that still needed to further recover from the aftermath of World War II, had neither military power nor the political will to support the Buddhists who huddled up on the slopes of Everest. It was found more convenient to formally recognise Tibet

as Chinese territory. Since China has become a global controlling giant, there hardly is a foreign power daring enough to ask the liberating invader for an answer because of a 70-year-old event. In March 2020, Qin Gang who serves as the twenty-second spokesman and Vice Minister of foreign affairs of China since September 2018, concluded with a brazen assurance: “There is no absolute freedom in any place in the world”.

Some have the audacity to rewrite the past, as they please. Others are silenced under the pressure of political correctness. While some politicians speak their mind and act accordingly, others are obliged to avoid insensitive comments and show their good political manners by choosing a noble silence. Thus, the widespread double standards are agreed in principle. In such a situation, despite the political and economic problems, it is really an advantage to be still officially recognised as a citizen of Georgia. Because no one can be sure what tomorrow or the day after tomorrow brings next.

The 12th-century Georgian poet Shota Rustaveli wrote in his poem: “Sometimes speech is better than silence, sometimes by speaking we spoil (things)”. Choosing the right historical moment before making a statement is essential when the future of the whole people is decided. Neither the Kurds nor the Tibetans were fortunate in this regard. The Jews would probably be destined similarly if they had not fallen victim to Hitler’s sick ideas during WWII. As a result, the state of Israel was established on 14 May 1948, soon after the dream of the Kurdish people had shattered once more on 15 December 1946. In real life, fulfilled dreams rarely lead to the desired happy endings. Palestine, which has become the greatest challenge of the eastern “hot” war, is living proof of this. We can only wonder whether the wise King Solomon would comment on this, or stay silent.

“Silver speech” or “golden silence”? To say, or not to say? “That is the question”. In a sense, every human life goes through a struggle with this long-standing dilemma. The answer is sometimes positive and sometimes negative, depending on the situation.

Generally, the clergy have always valued silence. The 14th-century English hermit, mystic and religious writer Richard Rolle of

Hampole said in his commentary on *The Psalter*: “discipline of silence is good, that we auyse vs or we speke” (on Psalm CXVIII from *Psalms of David’s* 1340 manuscript). In fact, the same idea is given as with King Solomon but in a slightly more generalised form.

Ancient proverbial saying, which has a very blurry origin since its author and the following users decided to choose ‘golden silence’ about its creation, still delivers a pearl of universal and timeless wisdom. Therefore, the 30,000-year-old phrase is still frequently used in everyday speech and even in modern digital texts.

It seems that all generations of human beings are followed by a rhetorical question of whether to use or not the ability of verbal communication, which differs them from other creatures. A fictional gentleman’s club, presumably named after Diogenes the Cynic, was co-founded by Mycroft Holmes, Sherlock’s elder brother. Apart from the Stranger’s Room area, this private club required absolute silence at all times so that the gentlemen could get away from the noises of life outside the club, relax their brain and concentrate on thinking undistracted.

The meaning of the club name has been discussed for longer than a century. And yet, it remains unclear what the connection is between the Londoner gentlemen living like hermits and the eloquent philosopher who chose to subvert the norms of civilised society altogether, picking an eccentric living environment like a clay jar or barrel as his home. If Sir Arthur Conan Doyle actually named this club after the Greek, it must have been an example of the pure British humour with the slight cynicism. That said, the author has never specified the reasons behind naming the private social organisation the Diogenes Club.

I suggest one obvious similarity between the controversial orator and silent English gentlemen. The famous cynic opposed his simple lifestyle to the social values and institutions of a highly confused society. By practising the “greatness of silence” – like the dying wolf praised by the French poet Alfred de Vigny – members of the Diogenes Club radically distanced themselves from the motley society of 19th-century London. It seems hard to find another skilful use of completely different methods in achieving exactly the same

purpose. Diogenes slammed and criticised the entire society, including Plato himself, and mocked Alexander the Great. Equally effective is the silent protest of the gentlemen and their unacceptability of the vanity left behind the club windows. Ultimately, it turns out that the position is more important than the choice between saying or not saying, which is decided individually according to the circumstances.

The ability of opinion formation and communication skills are practical far beyond a diplomatic career. Both in real and virtual life – referring to the rapidly grown global online activity because of the pandemic 2020 – the power of words is worth more than silver or gold, almost gaining the value of platinum.

The spiral of silence sacrifices personal freedom of expression and, eventually, the human spirit. The denial of Jesus by Peter is a vivid example of such. All four Gospels of the New Testament tell the story in detail: during Last Supper with his disciples, Jesus informed Peter that he would disown Christ three times before the rooster crowed the next morning. While mixing with the people, Peter was recognised as one of the disciples of Jesus, which he denied three times. At the sound of the rooster, he recalled the prediction and began to cry in sincere repentance. Later in his life, Saint Peter was crucified head down, according to the apocryphal Acts of Peter. Some scholars suggest that the Apostle chose a non-traditional way of crucifixion because he did not consider himself worthy of death similar to Christ.

Both in the Bible and in everyday life, we constantly bump into this great dilemma: when is silence better than speech and vice versa. We often fail to make the right choice, and even when we succeed we still manage to fail to carry out the plan as we intended. Perhaps that is why the proverb as ancient as the pyramids, never loses its significance: indeed, speech is silver while silence is golden.

After a lengthy speech about the importance of silence, it is time to become quiet and, as the Georgian saying suggests, one might hear the sound of the angels fluttering their wings as they pass by.

დიოგენეს ღუმილის კლუბი

საკვანძო სიტყვები: ღუმილი თუ მეტყველება, ქართული
მემკვიდრეობა, ლინგვისტური იდენტობა,
ისტორიული ფიგურები, დიოგენეს კლუბი

1. ხელმწიფის დანაბარები

სოლომონზე დიდი ბრძენი, ალბათ, არცერთ დროში არ დაბადებულა, რადგან სწორედ იგი შემორჩა ამ ზედწოდებით როგორც ძველი აღთქმის, ასევე, ყურანის ფურცლებს.⁶⁵ მისი ციტატით იწყება გიორგი მერჩულის მიერ X საუკუნეში დაწერილი „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“: „ბრძნად მეტყველებათ ვერცხლი არს წმიდაი, ხოლო ღუმილი – ოქროი რჩეული“. ჩვენდა საბედნიეროდ, ებრაელთა მეფის შეგონების საწინააღმდეგო არჩევანი გააკეთა ავტორმა. შედეგად, ერთ-ერთი უდიდესი ქართველი მოღვაწის, წმინდა ბერი გრიგოლის ცხოვრების აღწერა შემოუნახა შთამომავლობას.

როდესაც გრძელ, დეტალებით გადატვირთულ ტექსტს ბოლოსდაბოლოს დაძლევეს და სათანადოდ ისწავლის ქართველი მოზარდი, თანდათან გაუნელდება ძველქართული ენის სინტაქსსა და ქართულის მასწავლებელთან ონლაინ ჭიდილში თავწამოყოფილი კორონავირუსით უამური შეგრძნებები და გააზრებული სიამაყის მომენტი დაუდგება, რადგან X საუკუნის სასულიერო მწვერლობის ამ ერთ-ერთი გამორჩეული ნიმუშის არსს ჩაწვდება: გრიგოლ ხანძთელი რომ არა, შესაძლოა, არც საქართველო არსებუდიყო XXI საუკუნეში და აღარც

თავად დაბადებულიყო ქართველად. მაგანი თუ ირონიულად ეტყვის, „მერე რა გიხარია, შე აბდალა“, იქნებ, უკეთესი ქვეყანა გდირსებოდყო, სწორედ გიორგი მერჩულის არდადეგების წყალობით ექნება სათანადო პასუხი.

ყველა სფეროში სახელმწიფოებრივი პრობლემების მქონე, მაგრამ მაინც დამოუკიდებელ და თავისუფალ სამშობლოში დაბადება, წინაპრების, თითქმის, უცვლელად შემონახულ ენაზე საუბარი და იმავე მიწა-წყალზე იმავე რელიგიით გაზრდა ის წყალობაა, სხვა, ქართველებზე გაცილებით მრავალრიცხოვანი ერები რომ ნატრობენ. ილიასეული „მამული, ენა სარწმუნოება“, ავად თუ კარგად, ინტერნეტული საქართველოს რეალობასაც მოესწრო და დღევანდელი მსოფლიო უმრავლესობის სამთავრობო აღიარებაც მოიპოვა.²⁵

მაგალითისთვის შორს წასვლა საჭირო არაა: 45-მილიონიანი ქურთი ერი⁷¹ უნიკალური ენითა და ათასწლოვანი კულტურით წინაპართა ისტორიულ მიწაზე (რომელიც 50 ათას კმ²-ს მოიცავს) უსამშობლოობით იტანჯება ოთხი ქვეყნის: თურქეთის, ირანის, სირიისა და ერაყის მხრივ შეთანხმებული ოკუპაციის შედეგად.⁷⁸ არადა, ჯერ კიდევ სელჩუკთა XI საუკუნის ქრონიკებშია დაფიქსირებული სიტყვა „ქურთისტანი“,⁵³ რაც ქართულად „ქურთების მიწას“ ნიშნავს ქურთი ისტორიკოსისა და პოლიტიკოსის, იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორის, ქურთების ეროვნული კონგრესის პირველი პრეზიდენტის (1999-2011) ისმეთ შერიფ ვანლის (1924-2011) მიხედვით.⁷⁵

VIII საუკუნიდან მოყოლებული, დოკუმენტირებულად დადასტურებულია ქურთული დინასტიების, სამეფოების, სამთავროებისა და კლანების არსებობა სწორედ იმ ტერიტორიის ფარგლებში, სადაც დღემდე ცხოვრობს ეს მეომარი ხალხი. მკვლევართა ნაწილი ქურთებს მიდიელთა პირდაპირ შთამომავლებად მიიჩნევს,³⁸ ნაწილი კი – პართიელების.⁷⁹ თუმცა, საკითხი ჯერაც ბოლომდე დაუდგენელი და საკამათოა.⁵⁵ XVI საუკუნიდან მოყოლებული, სპარსეთსა და თურქეთს მუდმივად ომი ჰქონდა განადლებული ქურთული მიწების გამო. საბოლოოდ, აღმოსავ-

ლეთ და დასავლეთ საქართველოს დანაწილების პარალელურად, სეფიანთა იმპერიამ და ოსმალეთმა ორად გაიყო ქურთისტანის სადავო ტერიტორია ზუჰაბის ხელშეკრულებით,⁶⁴ რომელსაც 1639 წლის 17 მაისს მოეწერა ხელი. ასე დასრულდა მათ შორის ლამის 150-წლიანი მონაცველობითი ომების სერია შემდეგი მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში.⁶⁰

ოსმალეთის შემადგენლობაში არსებული ქურთისტანის ტერიტორიას 1846-1867 წლებში ქურთისტანის იალეთი ეწოდებოდა თურქულ წყაროებში.⁸² მანამდე ეს პროვინცია დიარბექირის იალეთის (1515 წლის 4 ნოემბრიდან 1846 წლამდე) სახელწოდებით იყო ცნობილი, ხოლო მოგვიანებით დიარბექირის ვილაიეთი (1867 წლიდან 1922 წლამდე) გახდა.⁸³ სახელწოდებაში შეტანილი ცვლილება მიზნად ისახავდა აღნიშნული გეოგრაფიული რეგიონის უფრო მეტად დაქვემდებარებასა და დამორჩილებას ოსმალეთის ცენტრალური ხელისუფლებისთვის, რადგან მის ერთ-ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოცხადდა. 21 წლის განმავლობაში ოლქმა 12 მმართველი გამოიცვალა, რომელთაც მრჩეველი ან ვეზირი ეწოდებოდათ.⁵⁶

ქურთ ხალხს დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა არასდროს შეუწყვეტია. როგორც კი პოლიტიკურმა რეალობამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა XX საუკუნის პირველ ნახევარში, რამდენიმე დღემოკლე ქურთული სახელმწიფო წარმოიშვა: ქურთისტანის სამეფო (1922-1924 წწ.),³⁷ ქურთული ოლქი ე.წ. „წითელი ქურთისტანი“ (1923-1929),⁸⁴ არარატის ქურთული რესპუბლიკა (1927-1930 წწ.)⁴⁶ და მაჰაბადის რესპუბლიკა (1946 წლის 22 იანვრიდან 15 დეკემბრამდე).⁶⁰

შეტ-ნაკლებად ქურთების მსგავსია მშობლიურ ენაზე მოლაპარაკე და წინაპრების მიწაზე ხიზნის პოზიციაში ჩაყენებული 76 მლნ ტამილის, 27 მლნ სიქის, 16 მლნ აკვიტანიელის, 15 მლნ უიღურის, 12 მლნ ზუღლუს, 8 მლნ ჩერქეზის, 7 მლნ მაიას, 6 მლნ რიფიანის (მაროკოელი ბერბერის), 5.6 მლნ ქაშმირელის, 3 მლნ ბასკის, 2 მლნ ჩეჩენისა და ნახევარ მილიონზე ნაკლები ინგუშის მდგო-

მარეობა. საუკუნეების მიუხედავად, მაინც ვერ მოხერხდა ამ ეთნიკური ჯგუფების იდენტობის გაქრობა და დამპყრობლის კულტურასთან სრული ასიმილაცია. ისინი ვერაფრით თმობენ თავისუფლებაზე ოცნებას.

არანაკლებ ტრაგიკულია ღმერთთან ყველაზე ახლოს მცხოვრები, უნიკალური ტიბეტელი ხალხის ბედიც. „ტიბეტის მშვიდობიანი გათავისუფლების“⁵⁷ ლოზუნგს ამოფარებულმა ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკამ ისე ურცხვად და ტექნიკურად ჩაყლაპა დაღაი-ღამას³⁴ სამშობლო, რომ ამოდენა მსოფლიოში ვერავინ უშველა 6-მილიონიან³¹ ერს. კომუნისტური ჩინეთის მიერ „ჰიმალაების გულის“⁴⁹ ანექსიას 1.2 მლნ ადგილობრივის სიცოცხლე შეეწირა, ექვს ათას მონასტერზე მეტი დაინგრა და განადგურდა, ხოლო ათასობით ადამიანი საპატიმროში აღმოჩნდა.⁷³ მეორე მსოფლიო ომის კომმარტიდან ახალგაზოგულ სამყაროს საკუთარი თავი გასჭირვებოდა და ძალიანაც რომ ნდომოდა, სავარაუდოდ, არც სამხედრო ძალა და არც პოლიტიკური ნება ეყოფოდა ევერესტის კალთებზე შეყუჟული ბუდისტების საქმეაგოდ.

მსოფლიო გიგანტად ქცეულ თანამედროვე ჩინეთს ახლა ვეღარც გაუბედავენ 70 წლის წინანდელი ამბის შესხენებას. ჩინეთის საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილის, ცინ განის თქმის არ იყოს, „განა სადაა ამქვეყნად აბსოლუტური თავისუფლება“,⁶⁹ რომ „განმათავისუფლებელ“ ანექსორს⁶² მოჰკითხოს ვინმემ პასუხი.

თუმცა, ათწლეულებია, რაც ჩინეთის ხელისუფლებას მის წინააღმდეგ არსებული უმთავრესი სამხილი აწუხებს: ტიბეტური ენა, რომელიც მანდარინით ვერაფრით ჩაუნაცვლა ტიბეტელებს ამდენი ხანია.²⁶ მსგავს პოლიტიკურ მომენტებში მწვავედ დგება არდადუმების საჭიროება. თუ მტერი კეთილშობილებაში იმ მონღოლ დამპყრობზე მეტად მოიკოტლებს, 1245 წელს ცოტნე დადიანის³ გაუკაცობა რომ სათანადოდ დააფასა და კოხტასთავის თავღწასმული ქართველი შეთქმულები შინ გაუშვა,²⁰ ნამდვილად ეჭვი შეგეპარება, „ვერცხლი“ უფრო ფასეულია თანამედროვე შეშლილ სამყაროში თუ „ოქრო“.

დღეს უკვე უაპელაციოდ სახელდება წმინდა გიორგისა და წმინდა ნიკოლოზის წარმოშობის ადგილად თურქეთი. მცოცავ ოკუპაციასავით, ნაბიჯ-ნაბიჯ გაქრა მოგრძო განმარტება „თანამედროვე თურქეთის ტერიტორია“ ჯერ ონლაინ საინფორმაციო წყაროებიდან, ხოლო 2020 წლის ამერიკულ ფილმში „შობის ქრონიკები: მეორე ნაწილი“⁶⁸ სანტა კლაუსად ტრანსფორმირებული წმინდა ნიკოლოზის სამშობლოდ პირდაპირ სახელდება თურქეთი, რომელსაც ჩრდილოეთი პოლუსიდან სტუმრობს საშობაო ვარსკვლავის დასამზადებლად. ვიდაცას ჰყოფნის სითავხედვე, წარსული გადაწეროს სურვილისამებრ. სხვას პოლიტიკური კორექტულობის საბაბით აღუშვებენ. ის იტყვის ყველაფერს, რაც ენაზე მოადგება, მაგრამ შენ უნდა გეყოს ოჯახიშვილობა და ოქროსავით კეთილშობილი ღუმილი დაახვედრო, არ აყვე კამათში – ასეთია თანამედროვე ორმაგი სტანდარტებით აღზრდის დოგმა. ამ ყველაფრის ფონზე, პოლიტიკურ-ეკონომიკური პრობლემების მიუხედავად, ნამდვილად მნიშვნელოვანია, ჯერ კიდევ ქართველი რომ გქვია, რადგან ზეგ ან მაზეგ რა იქნება, არავინ იცის.

როგორც ჩვენს დიდ წინაპარს უთქვამს, „ზოგჯერ თქმა სჯობს არა-თქმასა, ზოგჯერ თქმითაც დაშავდების“.¹² ისტორიული მომენტის სწორად შერჩევა უმთავრესია, როდესაც ეროვნული საკითხი და მთელი ხალხის ბედი წყდება. არც ქურთებს გაუმართლათ ამ მხრივ და არც ტიბეტელებს. ებრაელებს კი, ალბათ, იგივე ბედი დიდხანს გაუგრძელდებოდათ, ჰიტლერის ავადმყოფური იდეების მსხვერპლნი რომ არ გამხდარიყვნენ მეორე მსოფლიო ომის დროს. შედეგად, ისრაელის სახელმწიფო შეიქმნა სწორედ მაშინ, როდესაც ქურთი ხალხის ოცნება ბოლოჯერ დაიმსხვრა 1946 წლის 15 დეკემბერს. ნატურის ახდენას რეალურ ცხოვრებაში ხშირად არ მოსდევს სანუკვარი ბედნიერი დასასრული. სწორედ ამის დასტურია მსოფლიო „ცხელი“ ომის საჯილდაო ქვად ქცეული პალესტინა. საინტერესოა, ბრძენი სოლომონ მეფე კომენტარს გააკეთებდა ამ ყველაფერზე თუ ღუმილს აირჩევდა.

2. გამონათქვამის ინტერპრეტაციები

1943 წლის 13 ოქტომბერს ინგლისის პარლამენტში სიტყვით გამოსვლისას, უინსტონ ჩერჩილმა თქვა: „აზრის ტირანიას უნდა ვუფროსილდეთ, რადგან ის საკითხის ცალმხრივად წარმოჩენას ცდილობს. სიტყვის თავისუფლება ყველას მოსწონს და ერთი დღე არ გავა ისე, ხოტბა არ შეასხან. თუმცა, ზოგის წარმოდგენით, ეს მათ უფლებას აძლევს, რაც სურთ, ის თქვან, ოღონდ თუ შეპასუხებას გაუბედავს ვინმე, აღშფოთდებიან“.³² „აზრის ტირანია“ რომ არ გამოგვივიდეს, სხვადასხვა კუთხით განვიხილოთ ებრაელთა ბრძენი მეფის შეგონების მნიშვნელობა. ცოტა დამაფიქრებელია, რომ სოლომონს ყველა პატივს სცემს, მაგრამ დადუმებას არაფერს თანხმდება. არც თავად ებრაელთა მეფე ჩანს „ოქროს“ თავყანისმცემელი თუ იმ ფაქტით ვიმსჯელებთ, რომ ძველი აღთქმის 39 წიგნიდან თავადაა სამის („იგავნი“, „ეკლესიასტე“ და „ქებაი ქებათაი“) ავტორი. როგორც ჩანს, ფრაზა „დუმილის გამორჩეულობის“ შესახებ საკმაოდ მოქნილია ინტერპრეტირებისათვის.

ოქსფორდის ფრაზებისა და ფაბულების ლექსიკონის მიხედვით, „კეთილგონიერება შეიძლება უფრო ძვირფასი იყოს, ვიდრე მჭევრმეტყველება“.⁷² აქ აშკარად ინდივიდუალურ არჩევანზეა აპელირება. უპირატესობა არცერთ ვარიანტს არ ენიჭება და კონკრეტული სიტუაციის შესაბამისად, ხან სიტყვის ამოღებამდე დაფიქრება ჯობია, ხანაც დროული ენაწყლიანობა. ასეთ გაგებას ემხრობა ყოველდღიური გაზეთის „ეკონომიკ ტაიმს“ სარედაქციო სტატია: „საჭირო ადგილას და საჭირო დროს დუმილი, როგორც ოქრო, ხიბლსა და დიდებულებას ანიჭებს სიცოცხლესა და ცხოვრებას“.⁷⁶

გერმანელი მეცნიერის, დოქტორ გეორგ ფოიერსტინის განმარტება მრავალსიტყვაობით გამოირჩევა და ერთდროულად, თან ხსნის უძველეს გამოთქმას, თანაც კიდევ უფრო მეტ საფიქრალს აჩენს: „უმეტესწილად ადამიანები ფოკუსირდებიან მხოლოდ საკუთარ ნაუბარზე და

ძნელად უსმენენ სხვებს. ამიტომ, აზრმა შინაარსი შეიძლება იცვალოს ერთი ინდივიდისგან მეორისთვის გადაცემის პროცესში. თუმცა, როგორც კი ადამიანები ჩუმდებიან და მეტი მონდომებით უსმენენ, თავად მათთვის და სხვებისთვისაც მომგებიანი ხდება აზრთა გაცვლა-გამოცვლა“.³⁹

„ბრძნად მეტყველება“ თუ „დუმილი რჩეული“?
თქმა თუ არ-თქმა?

„საკითხავი, აი, ეს არის“.

გარკვეული აზრით, ადამიანის მთელი ცხოვრება ამ ერთ დილემატან ჭიდილში გადის. პასუხი კი, სიტუაციის მიხედვით, ხან დადებითია, ხანაც უარყოფითი. ვერც წინასწარ შეემზადები, ვერც ვინმე პატივსაცემი წვეროსანი ბრძენი დაგარიგებს ჭკუას წინდაწინ. ყოფნა-არყოფნის საკითხი, რომელიც ჰამლეტს აწუხებდა, უშუალოდ უკავშირდება თქმა-ართქმის დილემას. მსოფლიო საფონდო ბირჟაზე ვერცხლის ფასმა⁵² რომ ოქროსას გადაასწროს,⁶⁶ ასეთ სახეცვლილ რეალობაში სრულიად თავიდან გახდება საჭირო მეფე სოლომონის შეგონების მნიშვნელობის გააზრება.

3. ორიგინალის სადაურობა

აღბათ, ბრძენთა დუმილის ბრალია, რომ საყოველთაოდ ცნობილი ფრაზის წარმომავლობა ვერ ზუსტდება. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ავტორის მიხედვით, ეს სიტყვები გაერთიანებული ისრაელის მბრძანებელს, მეფე სოლომონს ეკუთვნის, რომელიც ქართული ჰაგიოგრაფიული ტექსტის შექმნამდე ოცი საუკუნით ადრე ცხოვრობდა. გიორგი მერჩულის გავლენით, ქართველთა მრავალი თაობა გაიზარდა ამ რწმენით. დასავლეთ ევროპული წყაროები ასე ცალსახად ვერ თანხმდებიან ორიგინალის წარმომავლობაზე. მხოლოდ მცირე ნაწილი მიიჩნევს ძვ. წ. X საუკუნეში მცხოვრებ ებრაელთა მეფეს აღნიშნული სიტყვების ავტორად.

ამერიკელი ისტორიკოსი დევიდ ვასერსტაინი უსაფუძვლოს უწოდებს მოცემული ფრაზის ებრაულად მიხნევას იმ მიზეზით, რომ არ არსებობს ფაქტობრივი მტკიცებულებები, თუმცა არაერთი არაბული წყარო ასახელებს მეფე სოლომონს ანდაზის ავტორად. ვასერსტაინს იგი მაინც IX საუკუნის არაბულ სიბრძნედ მიაჩნია იმიტომ, რომ იმ ეპოქის არაბ მწერალსა და ღვთისმეტყველს, ალ-ჯაჰიზს აქვს გამოყენებული.⁷⁷ ამერიკელის მოსაზრებას არ იზიარებს ბევრი მკვლევარი, მათ შორის, არც მე, რადგან გამოყენებასა და ავტორობას შორის დიდი განსხვავებაა.

გამორიცხული სულაც არაა, რომ ებრაული წყაროდან გადმოიღო ალ-ჯაჰიზმა სხვა ავტორთან ნაპოვნი ლამაზი ფრაზა. ეს არაბი მწერალი აბასიდების დინასტიის პერიოდში ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ლიტერატურული ფორმის – კომპილაციის ყველაზე მნიშვნელოვანი წარმომადგენელია.¹⁷ მას სოლომონ ბრძენის წიგნებიც შეიძლება სცოდნოდა, რადგან თავისი ეპოქისთვის გამორჩეულად ნაკითხი ადამიანი იყო. ამაზე მისი ქითაბების¹⁵ ენა, სტილი და შინაარსი მიუთითებს. მრავლისმეტყველია უჩვეულო გარდაცვალების ლეგენდაც: ალ-ჯაჰიზს საკუთარ ბიბლიოთეკაში წიგნების დიდი გროვა გადმოუცვივდა, ქვეშ მოიყოლა და მწერლის სიცოცხლე შეიწირა.⁵⁸

აუცილებლად გასათვალისწინებელია ისლამურ პერიოდში მთარგმნელობითი საქმიანობის სოლიდური წილიც არაბულ ლიტერატურაში. ხალიფა იმამ ბენ აბდ ალ-მალიკმა სწავლულებს უცხოური ლიტერატურის არაბულ ენაზე თარგმნა დაავალა, რამაც გადამწყვეტი როლი შეასრულა არაბული ლიტერატურის განვითარებასა და გამდიდრებაში. მოგვიანებით, თარგმნილ ნაწარმოებთაგან მრავალი ხელახლა გაერცვლდა ევროპაში უკვე არაბული ვერსიით.¹³

აღნიშნული არგუმენტების გათვალისწინებით, ეს ანდაზა თუ არაბულია, IX საუკუნეზე გაცილებით ძველი უნდა იყოს. ფრაზა მხოლოდ ერთი საუკუნის წინანდელი

რომ ყოფილიყო, გიორგი მერჩულის დონის განათლებულ პიროვნებას ზუსტად ეცოდინებოდა მისი ავტორი, რადგან ალ-ჯაჰიზი (დაახლ. 767-868) იმ გრიგოლ ხანძთელის (759-861) თანამედროვე იყო, ვისზეც მერჩულე წერდა „მოწაფეთაგან და მოწაფის მოწაფეთაგან“ ნაამბობის მიხედვით. თხზულების დასაწყისში ქართველი ავტორი საქმიანად აღნიშნავს საკუთარ საინფორმაციო წყაროებს, რათა ნაშრომის სანდოობა გახაზოს მკითხველის თვალში. ცხადია, მას არც ებრაელთა მეფე სოლომონი აერეოდა არაბ მწერალ ალ-ჯაჰიზში და არც ხელოვნურად „დააძველებდა“ შეგონებას, მეტი სოლიდურობისათვის.

ჩრდილოეთ კაროლინის უნივერსიტეტის გერმანული ენის პროფესორმა რიჩარდ იენტმა (1888-1952) 1932 წელს გამოქვეყნებულ სამეცნიერო სტატიაში „ამერიკული ანდაზა“⁴⁸ მოცემული ფრაზა „ადმოსავლური წარმოშობის“ მქონედ მიიჩნია. მისი ვარაუდით, ეს ფრაზა ჯერ გერმანიაში გახდა პოპულარული XIX საუკუნის დასაწყისში, შემდეგ კი ინგლისურ ენაში გადავიდა აშშ-ში გერმანელი ემიგრანტების საშუალებით. თუმცა, იენტს ისევე არა აქვს მყარი არგუმენტი საკუთარი ჰიპოთეზის დასამტკიცებლად, როგორც დევიდ ვასერსტაინს.

რამზესის ინსტიტუტის თანადამფუძნებელი, ფრანგი ეგვიპტოლოგი ჟაკ კრისტიანი ვარაუდობს, რომ გამოთქმას საფუძვლად უდევს სოლომონ ბრძენის დაბადებამდე დაწერილ წიგნში დაცული ეგვიპტური შეგონება: „სიხუმე უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე მჭევრმეტყველება“.⁴⁷ ქრისტესობამდე XXIV საუკუნის ეგვიპტეში, როდესაც V დინასტიის მერვე ფარაონი, ჯედკარა ისესი მართავდა ქვეყანას, უფლისწულ პტაჰ-ჰოტეპს ვეზირის თანამდებობა ეკავა. როდესაც იგი 110 წლის გახდა, მინისტრობისთვის თავის დანებება განიზრახა. ფარაონი მას დაჰპირდა, რომ შემდეგი ვეზირი პტაჰ-ჰოტეპის ვაჟი გახდებოდა თუ საკუთარ მრავალწლიან გამოცდილებას ინსტრუქციის სახით დაუწერდა მამაზე ნაკლები გამოცდილების მქონე მემკვიდრეს. სწორედ ამიტომ, ძვ. წ. 2375-2350 წლებში ეგვიპ-

ტის მმართველის ბრძენმა მრჩეველმა შეგონებების კრებული შეადგინა საკუთარი შვილისთვის.

მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი წიგნის „პტაჰ-ჰოტეპის მაქსიმების“ (ასევე ცნობილია სახელწოდებით „პტაჰ-ჰოტეპის ინსტრუქციები“)⁴² ტექსტი ფრანგმა არქეოლოგმა ემილ პრის დ'ავენმა (1807-1879) შეიძინა არაბი დაქირავებული მუშისაგან, რომელმაც დოკუმენტი 1847 წელს ქალაქ თებეს მიდამოებში აღმოაჩინა.⁶¹ შემორჩენილია ტექსტის ოთხი ასლი. უძველესი განეკუთვნება V დინასტიის პერიოდს, ხოლო დანარჩენები – XII-ის; მათ შორისაა პრისის პაპირუსი,⁴³ რომელიც პარიზის ეროვნულ ბიბლიოთეკაშია დაცული და ერთადერთ სრულ ვარიანტს წარმოადგენს.⁷⁰

თანამედროვე ვერსიასთან ყველაზე მიახლოებული სახით, ეს გამოთქმა პირველად დაახლ. 600 წელსაა დაფიქსირებული ძველი აღთქმის კანონების განმარტებაში – მიდრაშში:¹¹ „თუ მეტყველება ვერცხლივითაა, მაშინ დუმილი ოქროსავითაა.“⁴¹ როგორც ჩანს, სოლომონის თუ სხვა ბრძენის, მაგრამ ნამდვილად ებრაელი ავტორის კალამს უნდა ეკუთვნოდეს ცნობილი ანდაზა.

4. პერიფრაზები და ფრაზული გამოყენება

მეცნიერული სიზუსტისათვის უნდა ითქვას, რომ ქართველ მკვლევართა ნაწილსაც აწუხებს გარკვეული ეჭვი გამონათქვამის ავტორთან დაკავშირებით, რადგან გიორგი მერჩულის მიერ მოხმობილი ციტატა ზუსტად არ ემთხვევა მეფე სოლომონის სიტყვებს:² „საქმის დამალვა ღვთის დიდებაა, მეფეთა დიდება კი საქმის გამოაშკარავებაა.“⁸ აქ ძვირფას ლითონებთან ხარისხობრივი შედარება არ ფიქსირდება. წიგნში „იგავნი სოლომონისნი“ (10, 19-20) წერია, რომ სიტყვამრავლობას დუმილი სჯობს, ოღონდ საერო და სასულიერო საკეთებლის გამიჯვნა ხდება.

ამ ასპექტით, ძველ აღთქმაში მოცემულ პოსტულატს ზუსტად ესადაგება „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“ აღწერილი ერთი ეპიზოდი. გუარამ მამფალი ეპისკოპოსებს რჩევას ეკითხება იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა მოიქცეს ერისკაცი, რომელიც იერუსალიმში ან სხვა წმინდა ადგილას სტუმრად მყოფი რაიმე კარგ, თუმცა, ქართული ღვთისმსახურებისთვის უცნობ წესს აღმოაჩენს – აუწყოს ამის თაობაზე ერს თუ არა. ხელმწიფეს ცალსახა პასუხს აძლევს სამღვდელთა: საუკეთესო გამოსავალი, დუმილია, მაგრამ თუ კაცს გაჩუმება არ შეუძლია, მაშინ თავის ეპისკოპოსს უთხრას და ის გადაწყვეტს, ასწავლოს სამწყსოს სიახლე თუ არა.¹⁰

აღსანიშნავია, რომ სასულიერო პირები დუმილს ყოველთვის ღირსებად მიიჩნევდნენ. XIV საუკუნის ინგლისელი განდევნილი და მისტიკოსი მწერალი რიჩარდ როლდე ჰამპოლი³³ (დაახლ. 1300-1349) მეფე დავითის „ფსალმუნების“ 1340 წლის ხელნაწერიდან ასეთ პოსტულატს იმოწმებს: „დუმილის ჩვევა კარგია“ (ორიგინალში: “discipline of silence is good”).⁴⁴ ფაქტობრივად, იგივე აზრია მოცემული, ოდნავ უფრო განზოგადებული სახით.

1382 წლის ვაიკლიფის ბიბლიის⁸¹ თარგმანში, რომელიც ლათინურიდან არის ინგლისურ ენაზე გადმოტანილი, ასეთი დებულებაა: „დუმილი ზეციური წარმოშობისაა“ (Silence is maad in heuen).⁸⁰ სამივე ნიმუში იდეურად მსგავსია, მაგრამ ფორმულირება განსხვავებული აქვს. ისინი, თითქოს, უძველესი სიბრძნის განვრცობილი ვერსიებია.

ერთი შეხედვით, კვლევის ობიექტს მხოლოდ შორეულად ეხმიანება ახალგაზრდა მონტეგის ფრაზა: „ვერცხლის წკრიალა ხმა არა აქვთ მიჯნურებს ღამით? ყურს უნაზესი მუსიკის ხმად ესაღბუნება“ (მოქმედება II, სურათი II).¹⁶ რჩება შთაბეჭდილება, რომ უილიამ შექსპირმა ქვეტექსტურად განავრცო ძველი ანდაზა, როდესაც ენაწყლიანი რომეოსა და ჯულიეტას ხმები თეთრი ლითონის ქდერადობას შეადარა. იქნებ, საერთოდ არც უფიქრია ამ დეტალზე ინგლისელ დრამატურგს, მაგრამ მაინცდამაინც

ვერცხლი რატომ აირჩია მთავარ პერსონაჟთა საუბრის აღსაწერად? ის დეტალი, რომ მოცემული შედარება ტრაგედიის გმირებს შეეხება, ოქროსავით ძვირფას ღუმილზე დააფიქრებს პიესის მკითხველსა თუ მაყურებელს.

ანტიკური შეგონების გამოძახილია შემოთავაზებული სერვანტესის „დონ კიხოტშიც“, რაც, პრინციპში, გასაკვირი არცაა ისეთ რომანში, რომელიც ესპანური ანდაზების ფეიერვერკია. ოღონდ ფრაზა ამჯერად არა ტრაგიკული, არამედ ფილოსოფიურად კომიკური ეფექტის მოსახდენად აქვს მწერალს გამოყენებული. გუბერნატორად ახლადდანიშნულ სანჩო პანსას დონ კიხოტი ქცევის ნორმების დაჩქარებულ კურსს უტარებს. განსაკუთრებით ურჩევს, საუბრისას ანდაზების სიუხვეს მოუკლოს, თორემ სულელის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მსახური თავის შეკავებას პირდება:

„– აი, სამი ანდაზა ერთდროულად დამებადა გონებაში, მაგრამ არ გავიმეორებ, რადგან „ბრძნული ღუმილი სანჩოს გამოგონილია“.

– რაც არა ხარ, არა ხარ, სანჩო“²⁹ – არ სჯერა საჭურველთმცვირთველის ენაჭარტალით თავგაბეზრებულ ლამაზიელ რაინდს.

1831 წელს გერმანულიდან ინგლისურად პირველად გადათარგმნა აღნიშნული ანდაზა ისტორიკოსმა, მწერალმა, პუბლიცისტმა, მთარგმნელმა, ფილოსოფოსმა, მათემატიკოსმა და პედაგოგმა, თომას კარლაილმა (1795-1881) და საკუთარ რომანში «Sartor Resartus» (ლათ. „შეკოწიწებული თერძი“) გამოიყენა: „მეტყველება დიდებულია, თუმცა, არა ზედიდებული. შეეცადარიული წარწერის არ იყოს: Sprechfen ist silbern, Schweigen ist golden (მეტყველება ვერცხლისაა, ღუმილი კი ოქროსიო). მე უფრო ასე ვიტყვოდი: მეტყველება დროსავითაა, ღუმილი კი მარადიულობასავით“²⁷ ეს უკვე პერიფრაზის კატეგორიიდან საკმაოდ შორს წასული ვარიანტია. თუ ძველი შეგონების შემთხვევაში ლითონების ღირებულების ტრადიციული მეტნაკლებობის საფუძველს ეყრდნობა რჩევა, კარლაილი ყოველგვარ ბუნდოვანებას გაფანტავს საკუთარი ინტერპრეტაციით: დრო წარ-

მავალია და საუბარიც მას ჰგავს, ხოლო დუმილის მარადიულობასთან წილნაყარობა ახსნას არ საჭიროებს.

პერიფრაზების პარალელურად, აღნიშნულ ანდაზას მთლიანად თუ ნაწილობრივ მრავალი საუკუნის განმავლობაში იმორწმებს არაერთი მწერალი, მათი განსხვავებული შემოქმედებითი სტილისა და მსოფლმხედველობის მიუხედავად. მარკ ტვენის სათაყვანო ამერიკელმა პოეტმა ჯეიმს რასელ ლოუელმა (1819-1891) ფრაზა თანამედროვე ფორმით გამოიყენა ეროვნული პოლიტიკის სატირულ ეპოპეაში „ბიგლოუს ჩანაწერები“.⁵⁰ ამერიკულ დიალექტზე შეთხზულ პოემაში ავტორი საკუთარ კრიტიკულ დამოკიდებულებას წარმოაჩენს ამერიკა-მექსიკის ომთან (1846-1848), მონობის სამთავრობო მხარდაჭერასთან, ინგლისურ ინტერვენციასა და სხვა აქტუალურ პოლიტიკურ საკითხებთან დაკავშირებით.²⁴ ეს ანდაზა ასევე გამოიყენა ბრიტანელმა სამხედრო კორესპონდენტმა ჰენრი ნევისონმა (1856-1941) ავტობიოგრაფიულ წიგნში „ცვლილებები და შესაძლებლობები“.⁷⁴ სიის უსასრულოდ გაგრძელებას, ჯობია აღინიშნოს, რომ, სავარაუდოდ, 30 საუკუნის სიძველის ანდაზა დღესაც აქტიურად გამოიყენება ყოველდღიურ საუბარსა თუ თანამედროვე თხზულებათა ელექტრონულ ვერსიებში.

5. პარალელური ვერსიები

რადგან ადამიანს მეტყველების უნარი აქვს, როგორც ჩანს, თაობიდან თაობას აწუხებს ყველა დანარჩენი ცოცხალი არსებისგან ასე განსხვავებული შესაძლებლობის გამოყენება-არგამოყენებასთან დაკავშირებული რიტორიკული კითხვა. შესაბამისად, დუმილთან დაკავშირებით ყველა ერთი არსებობს ორიგინალური ფრაზებიცა და წლებისა თუ საუკუნეების წინათ სხვა ენიდან თარგმნილ-შემოტანილი ანდაზებიც. „ამერიკული და ევროპული ფოლკლორის ერთ-ერთი წამყვანი ამერიკელი სპეციალისტის“²³ არჩერ ტეილორის (1890-1973) კვალდაკვალ,

რომლის ყველაზე ცნობილი სამეცნიერო კვლევაა „ანდაზები“ (1931) გამოთქმათა ტიპების თაობაზე, ინგლისელი პროფესორი ჯონათან ჩარტერის-ბლეკი ჯვარედინი ლინგვისტიკის³⁰ ასპექტში ჯერ კიდევ 25 წლის წინათ განიხილავდა მეტყველებისა და დუმილის შესახებ ანდაზებს. ამიტომ გადავწყვიტე, მხოლოდ ქართული და ინგლისური ვარიანტების შედარებით არ შემომეფარგლა მოცემული კვლევა-ძიება და რამდენიმე ენის რაკურსშიც შემედარებინა დუმილთან დაკავშირებული ბრძნული ფრაზები.

ესპანურ ენაში არაერთი საინტერესო ანდაზა არსებობს დუმილთან დაკავშირებით: „სჯობს შენი დუმილის მეფე იყო, ვიდრე საკუთარი სიტყვების მონა“ (Es mejor ser rey de tu silencio, que esclavo de tus palabras), „სიტყვებს ვარდებივით გაუფრთხილდი, რომ ეკლებად არ მოგიბრუნდეს“ (Cuida tus palabras como rosas, para que no se vuelvan espinas), „ვინც იმას იტყვის, რაც არ უნდა თქვას, გაიგონებს იმას, რაც არ სურს“⁶ (Quien dice lo que no debe, oye lo que no quiere).⁵⁴ როგორც ჩანს, არგაჩუმების შედეგად ექსპრესიული ესპანელები იმდენჯერ გაეხვნენ შარში, რომ ამან ერთი და იგივე სიბრძნის მრავალფეროვნად ჩამოყალიბებისკენ უბიძგა მთელ ერს.

ლაპარაკის ნაკლებად მოყვარულ, ფრთხილ ბრიტანელებსაც აქვთ დუმილთან დაკავშირებული ანდაზები, თუმცა, ესპანელებზე გაცილებით ნაკლები მრავალფეროვნებით: „წყნარ წყალს სიღრმე მეტი აქვს“ (Still waters run deep), რაც ქართული გამოთქმის „ორი ამდენი მიწის ქვეშაა“ ანალოგიურია. „ცარიელი ჭურჭელი ყველაზე ხმამაღლა უღარუნობს“ (Empty vessels make the most noise) იდეურად ახლოსაა ჩვენებურ ვარიანტთან: „ფუყე თავთავი თავს მაღლა იწევს, სავსე კი მუდამ თავდახრილია“ (The heaviest head of corn hangs its head lowest).¹⁴ ოდნავ განვითარებულია მჭევრმეტყველებასთან დაკავშირებული შემდეგი გამოთქმა, თუმცა, ზუსტად გადმოსცემს ანგლოსაქსურ ხასიათსა და ბუნებას: „ინგლისელები ლაპარაკში

ღმერთს დიდად არ უქნია, მაგრამ ქმედებაში ყველა ვეროპელს ჯობნიან“.⁴¹

ნიმუშების შედარებისას, ერთი შეხედვითაც ცხადია, რომ ესპანელებს მრავალჯერ დაეწვათ ხელი ენაზე კბილის ვერდაჭერის გამო მაშინ, როცა ინგლისელებს უფრო ფილოსოფიური მსჯელობა აქვთ დუმილთან დაკავშირებით. თითქოს, გადამთიელს აფრთხილებენ, ჩუმად რომ ვართ, გულში რა ცეცხლი გვიდუღს ვერ ხედავთო. მეორე ინგლისურ ანდაზაში კი დუმილის დამრღვევის დაცინვაა: თავში რომ რამე გქონდეს, ხმას არ აიმაღლებდიო.

„რომის უკანასკნელი კარგი იმპერატორის“ (121-180) მარკუს ავრელიუსის შეგონება „სიბრაზეზე საუკეთესო პასუხი დუმილია“ (The best answer to anger is silence) უფრო გაფრთხილებას თუ შეფასებას შეიცავს. საინტერესოა, რომ ამ ფრაზის გერმანულ წარმოშობას ამტკიცებს ამერიკული ჟურნალი „ფორბზი“ და ასე ასწავლიან ამერიკულ სკოლებშიც. II საუკუნის ცხელსისხლიანი გერმანელების ტომობრივი ცხოვრების წესი და ბარბაროსული თარეში რომის იმპერიის ჩრდილოეთ საზღვრებთან ძალზე საეჭვოს ხდის რომის ინტელექტუალისტების დუმილის საკითხთან დაკავშირებით გერმანული მასტერკლასის რეაღსოვებას. მარკუს ავრელიუსი სახელგანთქმული გერმანული ფილოსოფიური სკოლის ჩამოყალიბებამდე⁴⁵ გაცილებით ადრე ცხოვრობდა.

არაბული ანდაზა „რაც უფრო მოგემატება ჭკუა, მით ნაკლებს ილაპარაკებ“ იმაზე მიუთითებს, რომ დუმილს ცხოვრებისეული გამოცდილება გასწავლის. მრავლისმეტყველია მეორე არაბული გამოთქმა: „როცა კამათი უაზროა, საუკეთესო რიტორიკა დუმილია“. აქ აშკარად ხაზგასმულია ლაპარაკსა და დუმილს შორის არჩევანის სიტუაციური ბუნება, რადგან აზრიანი კამათი დასაშვებია.

ებრაული ანდაზა, რომელიც შესაძლოა თავად სოლომონ ბრძენსა და მამამისზე, მეფე დავითზე ძველიც კი იყოს, ამბობს: „ღმერთმა ადამიანს მისცა ორი ყური და ერთი პირი იმისათვის, რომ მეტი მოისმინოს და ნაკლები

ილაპარაკოს“. ცხადია, დუმილის აპოლოგია არანაირად არ იგულისხმება. მოსმენის კულტურაა ხაზგასმული და ის პრივილეგია, რასაც კარგი მსმენელი იძენს ყბედთან შედარებით. ძველებრადულ გამონათქვამში ლაკონიზირებული იდეის ფილოსოფიური გაშლაა 1960-1972 წლებში საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის, ევრემ II-ის უსაყვარლესი გამონათქვამი: „ადამიანს ორი ყური იმიტომ აქვს, ერთით ისმინოს, მეორეთი – აისხლიტოს. ყურებს შორის კი ღმერთმა ტვინი ჩაგვიდო, რომ გავარჩიოთ, რა უნდა შევეუშვათ და დავიტოვოთ გონებაშიო“.⁷

აღნიშნული ებრაული სიბრძნის კიდევ ერთი ფილოსოფიურ-პრაქტიკული ასპექტია შემოთავაზებული სხვა ანდაზაში: „ყრუს ესმოდა, რას ყვებოდა მუნჯი, რას ხედავდა ბრმა და კოჭლი როგორ გარბოდა“. ამ შემთხვევაში, განაცხადის აბსურდულობა იწვევს ემოციურ სიმძაფრეს და თანამედროვე რეალობას ისევე სრულყოფილად ასახავს, როგორც, სავარაუდოდ, წარსულში. სწორედ ის ადამიანები გვევლინებიან „ექსპერტებად“, არავის რომ უსმენენ და არც რამის დანახვის უნარი გააჩნიათ. პოლიტიკური პარალელის გარდა, თაობათა შორის მარადიული ჭიდილის გამოძახილია შემდეგ ბრძნულ ებრაულ გამონათქვამში: „მშობლები შვილებს ლაპარაკს ასწავლიან, შვილები კი მშობლებს გაჩუმებას“. იმდენად მრავლისმთქმელი ფრაზაა, რომ დებატების გამართვასაც აღარ საჭიროებს თუ ახალ თაობებს ბრძნად მეტყველებასთან ერთად გონივრულ მდუმარებასაც ასწავლიან წინამორბედნი.

სკოლებსა და კოლეჯებში აქცენტი, რატომღაც, გადატანილია პრეზენტაციასა და დეკლამაციასზე. არსად ხდება მოსმენის უნარის გამომუშავება და პოპულარიზაცია. პირიქით, მაგალითად, განსვენებული რობინ კალანის მეთოდი სხვისი ნათქვამის დინამიკურად გადაფარვის პრაქტიკას თვლის ინგლისური ენის შესწავლის სწრაფ და ეფექტურ მეთოდად.⁶⁷ საინტერესოა, რომ ბრიტანული თავშეკავებისგან რადიკალურად განსხვავებული მეთოდიკით ინგლისურის შესწავლა მხოლოდ ექსპრესიულ უცხოელებში რჩებოდა აპრობირებული. ფაქტია, ერთმანე-

თის მოსმენის კულტურა თანამედროვე ადამიანთა უმრავლესობას გამოადგებოდა. შესაბამისად, ძველებურად აქტუალურია კიდევ ერთი ებრაული შეგონება: „კარგად გაჩუმება უფრო რთულია, ვიდრე კარგად საუბარი“.⁹

6. კასრიდან კლუბამდე

ორგანიზაციის თანადამფუძნებელი მაიკროფტ ჰოლმის იდეით, ლონდონის მღუპარე მამაკაცთა კლუბის მიზანი ამქვეყნიური ხმაურისგან გადაღლილი ტვინის სიჩუმეში დასვენება იყო. ორი-სამი მეტრი დისტანციის დაცვით სავარძლებში გარინდული შავსმოკინგიანი მამაკაცები, ერთი შეხედვით, მადამ ტიუსოს მუზეუმში დადგმული პანტომიმის მონაწილეებს მოაგონებდნენ მნახველს. თუმცა, ლუის კეროლისეული სარკის მიღმიერი²⁸ სიურრეალური სამყაროს პარალელურ განზომილებებში არეკლილ ერთმანეთის ასლებს უფრო ჰგავდნენ, ვიდრე სამუზეუმო არტეფაქტებს. მათი ნაწილი ფიქრიანი, ოდნავ გაყინული მხერითა და ხელში მსუბუქად მბოლავი სიგარით გაშეშებულიყო, დანარჩენებს ცხვირები გახეთის იმდღევანდელ ნომრებში ჩაერგოთ.

ამ კლუბისთვის შერქმეულ სახელზე საუკუნეა, მსჯელობენ სერ არტურ კონან დოილის ფანები და მაინც დღემდე დაუდგენელია, რა კავშირია დუმილის ალექსანდრე ბერებევით მცხოვრებ ლონდონელ ჯენტლმენებსა და კორინთოელ სიტყვაპირავალ, ექსცენტრულ ფილოსოფოსს შორის, თიხის ქოთანში (პითოსში) ანუ ჩვენებურ ქვევრში (უფრო გავრცელებული ქართული ვარიანტით კი, კასრში) რომ უყვარდა მოსვენება. ეს, ალბათ, წმინდა ბრიტანული იუმორის მსუბუქი ცინიზმია. თუმცა, კონან დოილს ისიც კი არსად დაუკონკრეტებია, კაცების კლუბი სწორედ იმ ცნობილი დიოგენეს სახელობისაა თუ არა.

ავტორი მთავარი პერსონაჟის საშუალებით კლუბის თაობაზე შემდეგ ინფორმაციას გვაწვდის: „ლონდონში ბევრი მამაკაცია, ვისაც მორიდებულობისა თუ მიზან-

თროპობის გამო არ სურს საზოგადოების წევრებთან ურთიერთობა. ამავე დროს, მათ არაფერი აქვთ კომფორტული სკამებისა და უახლესი პერიოდული გამოცემების საწინააღმდეგო. სწორედ ასეთი ადამიანებისთვის შეიქმნა დიოგენეს კლუბი, რომელიც ახლა ქალაქის ყველაზე ასოციალურ და ანტიკლუბური განწყობის ადამიანებს აერთიანებს. წევრებს კატეგორიულად ეკრძალებათ ერთმანეთისადმი სულ მცირე ყურადღების გამოჩენაც კი. უცხოთა ოთახის გარდა, საუბარი სასტიკად აკრძალულია. კომიტეტის ყურამდე თუ მივა ამ წესის სამჯერ დარღვევის ამბავი, ყბედს კლუბიდან გარიცხვა დაემუქრება. ჩემი ძმა ერთ-ერთი დამფუძნებელია. ჩემდათავად, ძალიან დამამშვიდებელ გარემოდ მიმანჩნია.³⁶ ეს არის და ეს. დანარჩენი სტრიქონებს შორის მკითხველის ფანტაზირების ნიჭსა და წარმოსახვის უნარზეა მინდობილი. ასე გაჩნდა ვერსია იმის თაობაზე, რომ მდუმარე კაცების კლუბი, სინამდვილეში, ბრიტანული საიდუმლო სამსახურის (MI6) ფასადური ორგანიზაციაა. ერთი მხრივ, არაანგლოსაქს ფანებს ვერ დაუჯერებიათ, რომ სიჩუმეში, ერთმანეთის გვერდიგვერდ, კონტაქტის გარეშე, სრულ მდუმარებაში შეუძლიათ ზრდასრულ მამაკაცებს დღეების გატარება ისე, ამის უკან ფარული საქმიანობა არ იგულისხმებოდეს. მეორეც, 1908 წელს გამოქვეყნებულ მოთხრობაში „ბრიუს-პარტინგტონის ნახაზების თავგადასავალი“³⁵ პოლმსებიდან უფროსი ძმა, მაიკროფტი ბრიტანეთის მთავრობის ნდობით აღჭურვილ უზენაეს და შეუცვლელ ექსპერტადაა გამოყვანილი, რომელიც სახელისუფლებო საიდუმლოებათა დეტალებში ლოგიკურ კავშირს პოულობს და საუკეთესო სვლას უგეგმავს მთავრობას.

ენაწყლიან ორატორსა და მდუმარე ჯენტლმენებს შორის, ვფიქრობ, არსებობს ერთი აშკარა მსგავსება. კორინთელი ცინიკოსი ცხოვრებისა და ქცევის მარტივ წესს უპირისპირებდა კორუმპირებული, თავგზააბნეული საზოგადოების სოციალურ ფასეულობებსა და წეს-ჩვეულებებს. ალფრედ დე ვინისეული „დიადი დუმილის“⁵ პრიორიტეზირებით, დიოგენეს კლუბის წევრებიც რადიკალურ

რად ემიჯნებოდნენ XIX საუკუნის აქტივობებით გადატვირთული ლონდონის ჭრელ საზოგადოებას. ძნელად თუ მოიძებნება განსხვავებული მეთოდების ასე ოსტატურად გამოყენება ზუსტად ერთი და იმავე მიზნის მისაღწევად. დიოგენე მჭევრმეტყველებდა და კრიტიკის ქარცეცხლში ატარებდა მთელ ქალაქს, პირადად პლატონსა და თვით ალექსანდრე მაკედონელსაც. არანაკლებად მეტყველია კონან დოილისეული ჯენტლმენების კლუბის მდუმარე პროტესტი და ფანჯრებს იქით დარჩენილი ამოების მიუღებლობა. საბოლოო ჯამში, გამოდის, მთავარი პოზიციაა და არა არჩევანი თქმასა თუ არ-თქმას შორის, რასაც პირადი გამჭრიახობით სიტუაციურად წყვეტს თითოეული ინდივიდი.

7. დუმილი დროში

კონსტანტინოპოლის პატრიარქი იოანე ოქროპირი²² (დაახლ. 347-407) თავისი ქადაგებებისა და საჯარო გამოსვლების დროს ხელისუფლების ბოროტად გამოყენებაში ამხედდა როგორც საეკლესიო, ისე პოლიტიკურ ლიდერებს. რა თქმა უნდა, „ეკლესიის მამათაგანი“ არ არღვევდა ანტიკური სიბრძნის დოგმას თავისი ბრწყინვალე ორატორული ხელოვნებით. იგი იზიარებდა ასაკით ყველაზე უფროსი დამფუძნებელი მამის⁶³ – ბენჯამინ ფრანკლინის (1706-1790) მიერ 20 წლის ასაკში საკუთარი მორალური სრულყოფილებისათვის ჩამოწერილი 13 სათნოებებიდან²¹ ერთ-ერთის იდეას: „მხოლოდ ის თქვი, რაც სასარგებლოა სხვათათვის ანდა შენთვის. წვრილმან საუბარს ერიდე“.⁵¹ ასე რომ არ ყოფილიყო, ბიზანტიელი წმინდა მოღვაწე ვერ დაიმსახურებდა მართლმადიდებლური და კათოლიკური ეკლესიების პატივისცემას. თუმცა, თავისი ოქროპირობის გამო იოანეს მოშურნე და მტერი არ გამოვლია მთელი ცხოვრება და დასავლეთ საქართველოში გადასახლებული აღესრულა 60 წლის ასაკში.¹⁸ ოქროპირისეულ პოზიციას იზიარებს „დავითიანში“ ქარ-

თველი პროექტი დავით გურამიშვილი თავისი აფორიზმად ქცეული რიტორიკული კითხვით: „ავს თუ ავი არ უწოდო, კარგს სახელად რა დავარქო?“⁴ მათ კვალს ადგა წმინდა ილია მართალიც: „წმინდა სიტყვა უშიშრად მოფინოთ ხალხში ბოროტთ საკლავად“.¹⁹

აზრის ზუსტად ჩამოყალიბება და კომუნიკაციის ხელოვნება არა მხოლოდ დიპლომატიური კარიერისთვის გამოდგება. რეალურ ცხოვრებასა და ვირტუალურ სამყაროში სიტყვის ძალას ოქრო-ვერცხლზე მეტი, დაახლოებით, პლატინის ღირებულება აქვს. ინტროვერტობას არ გულისხმობს ძველისძველი შეგონება. უბრალოდ, ყველაფერს თავისი დრო და ადგილი აქვს. სწორედ ასე მესმის სოლომონ ბრძენის სახელთან დაკავშირებული გამოთქმის არსი. თუ გაკვეთილის საპასუხოდ გამოძახებული ხმას არ ამოიღებ, მასწავლებელი ასეთ დუმილს ნამდვილად არ შეაფასებს „ოქროდ“. თუმცა, ბავშვობაში ნაკლებად სანერვიულოა პრიორიტეტს რას მივანიჭებთ. ზრდასრულ ადამიანს კი, შესაძლოა, დღეში რამდენჯერმეც მოუწიოს არჩევანის გაკეთება ბრძნულ დუმილსა და ჭკვიანური აზრის გამოთქმას შორის.

დუმილის სპირალი⁵⁹ ინდივიდის გამოხატვის თავისუფლებასა და სულიერებას შეიწირავს. ამის ნიმუშს სახარებაც გვთავაზობს: ხალხში შერეულს რომ ამოიცნობენ, წმინდა პეტრე მამლის ყივილამდე სამჯერ უარყოფს ქრისტეს, ვისი ერთგულებისთვისაც მოგვიანებით სიცოცხლეს სწირავს ჯვარზე არა ტრადიციულად, არამედ თავდაყირა გაკრული, რადგან მაცხოვრის დარად სიკვდილის ღირსადაც არ მიიჩნევს საკუთარ თავს.

ბიბლიაშიც და თანამედროვე ყოველდღიურობაშიც, გამუდმებით ვაწყდებით ამ დიდ დილემას: როდის გაჩუმება სჯობს, როდის ხმის ამოღება. ხშირად ვერც სწორ არჩევანს ვაკეთებთ, ვერც სათანადოდ ვასრულებთ დასახულს. ალბათ, ამიტომაც არ კარგავს აქტუალობას პირამიდებივით ძველისძველი შეგონება: დუმილი ოქროა, მჭკვრემეტყველება კი ვერცხლი.

დუმილის მნიშვნელობის თაობაზე ვრცელი მსჯელობის შემდეგ, დროა, ქართული ანდაზაც გავიხსენოთ და ანგელოზები ჩამოვატაროთ.¹

ლიტერატურა □ References

1. ანგელოზები ჩამოვატაროთ (23 იანვარი, 2017) – (ძველქართული სატოვანი გამოთქმა) გავრუდეთ, სმა არ ამოვიღოთ [იხ.: ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზა, შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი, თსუ (<https://idioms.tsu.ge/>)]
2. გიგინეიშვილი მანანა, როდონაია ვახტანგ, გრიგოლაშვილი ლაურა, არაბული ავთანდილ (2017), ქართული ენა და ლიტერატურა: ძველი ქართული მწერლობა (X კლასის სახელმძღვანელო), თბილისი: „სწავლანი“, გვ. 114.
3. გოგებაშვილი იაკობ (2012), ისტორიული მოთხრობები, თბილისი: გამომცემლობა „საბას“ წიგნები“.
4. გურამიშვილი დავით (1787), დავითიანი, საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა.
5. დე ვინი ალფრედ (1909), მგლის სიკვდილი. ციტატა: „მხოლოდ დუმილია დიადი, სხვა ყველაფერი სისუსტეა“ [იხ.: ფრანგული პოეზია, ფრანგულიდან თარგმნა გივი გეგეჭკორმა, რედაქტორი მ. იორდანიშვილი, თბილისი]. Citation: “Silence is great alone, and all the rest / Is vanity and weakness here below” [იხ.: Alfred de Vigny, *La Mort du loup*, Translated in English by Toru Dutt (1856-1877). In: Dutt, Toru (1880), *A Sheaf Cleaned in French Fields*, London: C. Kegan Paul; *The Death of the Wolf*, pp. 59-63].
6. ესპანური ანდაზების მცირე კრებული (2011), შემდგენელი შორენა თავბერიძე, თბილისი: გამომცემლობა „ნეკერი“.
7. ვარდოსანიძე სერგო (2007), სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი უწმინდესი და უნეტარესი ეფრემ II, თბილისი.
8. იგავნი სოლომონისნი, ძველი აღთქმა, თავი XXV [იხ.: <http://www.orthodoxy.ge/tserili/biblia/igavni/igavni-25.htm>]
9. მაჩიტაძე ავთანდილ, ებრაული ანდაზები [იხ.: <https://trend.ge>] [იხ.: <https://storybuilder.jumpstart.ge/en/ebrauli-andazebi>]
10. მერწულე გიორგი (951), გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება; თავი XLII: „უმჯობეს დუმილი არს, ვითარცა თქუა იაკობ მოციქულმან, ვითარმედ: „ნუ მრავალნი ჰმოძღურით, ძმანო“. და უკუეთუ დუმილი ვერ ძალ ედვას, არა თავით თვისით ქადაგებდეს, არა-

- მედ აუწყოს თვისსა ეპისკოპოსსა, და თუ ჯერ იყოს, მან ასწა-
ოს თვისსა სამწყვოსსა“ [იხ.: saunjje.ge].
11. მსოფლიო კულტურა და ხელოვნება: სასკოლო ლექსიკონი (2011), შემდგ. ნუგზარ ბარდაველიძე; რედ. ლალი მარტველაშვილი, სულხან-საბას საგანმანათლებლო საზოგადოება, თბილისი: „გაზეთ საქართველოს მაცნეს“ სტამბა.
  12. რუსთაველი შოთა (2014), ვეფხისტყაოსანი, ტექსტის კომენტარებისა და ანალიტიკური გზამკვლევის ავტორი თამაზ ვასაძე, თბილისი: გამომცემლობა „დიოგენე“. Wardrop, Marjory Scott (1912), *The Knight in the Panther's Skin*, Kindle edition; 733: “Sometimes speech is better than silence, sometimes by speaking we spoil (things)”.
  13. სილაგაძე აბოლონ, ჯავდათ იბრაჰიმ (1989), თანამედროვე არაბული ლიტერატურათმცოდნეობა და კრიტიკა: ქრესტომათია, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
  14. ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზა, შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდი, თსუ [იხ.: <https://idioms.tsu.ge/?p=11627>]
  15. ქითაბი – რჯულის წიგნი; წიგნი [იხ.: ზედგინძე, გიორგი (2014), ჯავახური ლექსიკონი, თბილისი: გამომცემლობა „საუნჯე“].
  16. შექსპირი უილიამ (1951), რომეო და ჯულიეტა, ვენეციელი ვაჭარი, თარგმანი ინგლისურიდან ვახტანგ ჭელიძისა, თბილისი: გამომცემლობა „საბლიტგამი“, გვ. 50; Citation: “How silver-sweet sound lovers' tongues by night, like softest music to attending ears!”.
  17. წერეთელი გიორგი (2000), არაბული ქრესტომათია ლექსიკონით, თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
  18. წმინდა იოანე ოქროპირი – კონსტანტინოპოლელი მთავარეპისკოპოსი, შეადგინა და თარგმნა რუსუდან ბუაჩიძემ [იხ.: <http://www.orthodoxy.ge/tveni/noemberi/13-ioane.htm>]
  19. ჭავჭავაძე ილია (ოქტომბერი 1861), *** (ჩემო კალამო), საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა.
  20. ჯავახიშვილი ივანე (2012), ქართველი ერის ისტორია, ტომი III, თბილისი: გამომცემლობა „პალიტრა L“.
  21. Allan, David G. (1 March 2018), *Ben Franklin's '13 Virtues' path to personal perfection*, CNN.
  22. Allen, Pauline and Wendy Mayer (2000), *John Chrysostom*, Routledge.
  23. *Archer Taylor, UC professor*, The San Francisco Examiner, 2 October 1973, p. 49.
  24. Arms, George (1948), *The Fields Were Green: A New View of Bryant, Whittier, Holmes, Lowell, and Longfellow, with a Selection of Their Poems*, Stanford, California: Stanford University Press.
  25. Badridze, Giorgi (26 May 2020), *Independence of Georgia and the Historic Responsibility of Our Generation*, Rondeli Foundation [Source: <https://www.gfsis.org/blog/view/1074>]

26. Blanchard, Ben (14 July 2010), *Tibetan's mother tongue faces tide of Chinese*, Reuters [Source: <https://www.reuters.com/article/us-china-tibet-language-idUSTRE66D0D320100714>]
27. Carlyle, Thomas (2000), *Sartor Resartus: The Life and Opinions of Herr Teufelsdröckh*, University of California Press. ISBN: 978-0520209281
28. Carroll, Lewis (2005), *Alice Through the Looking-Glass*, Illustrated by Helen Oxenbury, Candlewick. ISBN: 978-0763628925
29. Cervantes Saavedra, Miguel de (1615), *Don Quixote of La Mancha* (English text), Volume 2, Chapter 43, p. 584
[Source: <https://albalearning.com/audiolibros/cervantes/quijote.html>]
30. Charteris-Black, Jonathan (1995), 'Still Waters Run Deep' Proverbs about Speech and Silence: A Cross-Linguistic Perspective, *De Proverbio*. Vol. 1, No. 2, p. 352.
31. *China issues white paper on history, development of Xinjiang* (Part One), Xinhua News Agency, 26 May 2003.
32. *Coalmining Situation* (13 October 1943), Speaking: The Prime Minister (Winston Churchill), HC Deb, volume 392, cc920-1012, Hansard, United Kingdom Parliament, Commons.
33. Connolly, Margaret (13 January 2014), *Richard Rolle*, In: Oxford Bibliographies, DOI: 10.1093/OBO/9780195396584-0125
34. Dalai Lama (2008), *Freedom in Exile: The Autobiography of the Dalai Lama*, HarperPerennial. ISBN: 978-0060987015
35. Doyle, Arthur Conan (2017), *The Adventure of the Bruce-Partington Plans*, Astounding Stories.
36. Doyle, Arthur Conan (2015), *The Adventure of the Greek Interpreter*, Introduction by Harold Emery Jones, Kindle Edition.
37. Facts On File, Incorporated (2009), *Encyclopedia of the Peoples of Arica and the Middle East, Kingdom of Kurdistan*, pp. 384, 386-387.
38. Federal Research Division (2004), *Turkey: A Country Study*, Keddinger Publishing. – 392 pages.
39. Feuerstein, G. (1989, May-June), *Silence is golden*, *Yoga Journal*, 86, pp. 70-71.
40. Finkel, Caroline (2007), *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, Basic Books. ISBN: 978-0465023974
41. Flexner, Stuart and Doris Flexner (1993), *Wise Words and Wives' Tales: The Origins, Meanings and Time-Honored Wisdom of Proverbs and Folk Sayings Olde and New*, New York, NY: Avon Books.
42. Fontaine, Carole R., *A Modern Look at Ancient Wisdom: The Instruction of Ptahhotep Revisited*, *The Biblical Archaeologist* 44, No. 3 (1981): 155-60. DOI: 10.2307/3209606
43. Hagen, Fredrik (2012), *An ancient Egyptian literary text in context: the instruction of Ptahhotep*, *Orientalia Lovaniensia Analecta* 218. Leuven; Paris; Wolpole, MA: Peeters; Department of Oriental Studies.
44. Hampole's commentary on *The Psalter* (Psalm CXVIII, 11), In: Rolle, Richard, of Hampole, tr. (1290?-1349), *The Psalter, or Psalms of David and*

certain canticles, Bramley, Henry Ramsden, ed., 1833-1917. Citation: “Forthi disciplyne of silence is goed, that we auyse vs or we speke”. იგივე ნაწიკეტი ქართულად ასეა თარგმნილი: „გულსა შინა ჩემსა დავიფარენ სიტყუანი შენნი, რათა არა შეგცოდო შენ (ახალი ქართულით: გულში ჩავიმარხე შენი სიტყვები, რათა არ შეგცოდო)“ (ფსალმუნნი, 118:11).

45. Hösle, Vittorio (2018), *A Short History of German Philosophy*, Translated by Steven Rendall, Princeton, NJ: Princeton University Press.
46. Houston, Christopher (2008), *Kurdistan: Crafting of National Selves*, Indiana University Press, p. 52. ISBN: 0-253-22050-5
47. Jacq, Christian (1999), *The Living Wisdom of Ancient Egypt*, Simon & Schuster; p. 76. ISBN: 0-671-02219-9
48. Jente, Richard (1932), *The American Proverb*, In: American Speech, 7 (5): 342-348. ISSN: 0003-1283. DOI: 10.2307/452956
49. Kumar, Anand (25 January 2020), ‘Tibet holds strategic and cultural importance to India’, TNN, The Times of India.
50. Lowell, James Russell (2007), *The Biglow Papers*, Edited by Thomas Hughes, Perlego. ISBN: 970-0000022680
51. McKay, Brett and Kate (24 February 2008), *Lessons in Manliness: Ben Franklin’s Pursuit of the Virtuous Life*, In: *A Man’s Life, Featured, Lessons In Manliness, On Virtue, The Virtuous Life*; Citation: “Speak not but what may benefit others or yourself; avoid trifling conversation”.
52. McSweeney, Eoin, and Julia Horowitz (23 July 2020), *Silver prices outshine gold to hit seven-year high*, CNN Business.
53. Mitchell, Colin Paul (2010), Kurdistan, In Bjork, Robert E. (ed.), *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, Oxford University Press.
54. Morales, Pierre Marie Mouronval (2017), *Refranero: refranes y expresiones populares* (Spanish Edition), 1st Edition, CreateSpace Independent Publishing Platform. – 306 pages. ISBN: 978-1542847773
55. Özoğlu, Hakan (2004), *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries*, SUNY Press, pp. 25. ISBN: 978-0-7914-5993-5
56. Ibid. pp. 60-63.
57. *Peaceful Liberation of Tibet* (16 June 2017), Xinhua News Agency.
58. Pellat, Charles (1990), *Al-Jahiz*, In: Ashtiany, Julia; Johnstone, T.M.; Latham, J.D.; Serjeat, R.B.; Rex Smith, G. (editors), *Abbasid Belles Lettres*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 81. ISBN: 978-0521240161
59. Petersen, Thomas (2008), *Spiral of silence*, In: *Encyclopedia of Political Communication*, Britannica. დემილის სპირალის თეორია (გერმ. Schweigespirale, ინგლ. spiral of silence) გერმანელმა სოციოლოგმა და პოლიტოლოგმა ელიზაბეტ ნოელ-ნოიმანმა (1916-2010) შექმნა 1960-1970-იან წლებში. ამ თეორიის მიხედვით, თუ ადამიანი ფიქრობს, რომ მისი აზრი საზოგადოებრივად მიუღებელია, შეიძლება თავი შეიკავოს მისი საჯაროდ თქმისგან და დემილი

ამჯობინოს. თუ ინდივიდის მოსაზრება მასაში პოპულარულ იდეას ემთხვევა, შესაძლოა, ამიტომ გაუჩნდეს მისი სახალხოდ თქმის სურვილი. დუმბილის სპირალის კონცეფციას საფუძვლად უდევს ინდივიდის საზოგადოებისგან იზოლაციის, თემიდან გარიყვის ანდა უმცირესობაში აღმოჩენის შიში. დუმბილის სპირალის თეორია პოლიტოლოგიასა და მასკომუნიკაციაშია განსაკუთრებით აქტუალური.

60. Romano, David (2006), *The Kurdish Nationalist Movement: Opportunity, Mobilization and Identity*, Cambridge Middle East studies, 22. Cambridge, UK: New York: Cambridge University Press, p. 227.
61. Simpson, W.K., ed. (1986), *The Maxims of Ptahhotep*, Las Vegas, Nevada: Evan Blythin.
62. Shen Tastogi, Nina (28 March 2008), *Why Does China Care About Tibet?*, Slate.
63. Shontell, Alyson (5 July 2014), *Many Founding Fathers Were Shockingly Young When the Declaration of Independence Was Signed In 1776*, Business Insider.
64. Somel, Selçuk Akşin (2003), *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Scarecrow Press Inc., p. 306.
65. Stefon, Matt (21 May 2015), *Solomon: King of Israel*, Encyclopaedia Britannica.
66. Tan, Weizhen (4 August 2020), *Gold just hit a fresh record high – but some say silver is set to overtake*, CNBC.
67. The Callan Method (<https://callan.co.uk>).
68. *The Christmas Chronicles 2* (2020, director – Chris Columbus, writers – Matt Lieberman, Chris Columbus).
69. *The Closure of Tibet* (Part V), In: China’s Forbidden Zones: Shutting the Media Out of Tibet and Other “Sensitive” Stories, Human Rights Watch, 2008. [Source: <https://www.hrw.org/reports/2008/china0708/5.htm>]
70. *The Instruction of Ptah-hotep and the Instruction of Ke’gemni: The oldest books in the world* (2017), Translated from the Egyptian with an introduction and appendix by Battiscombe Gunn, Edited by L. Cranmer-Byng and Dr S.A. Kapadia, Andesite Press. ISBN: 978-1376200515
71. *The Kurdish population*, Les Kurdes, Institut Kurde de Paris [Source: <https://www.institutkurde.org/en/info/the-kurdish-population-1232551004>]
72. The Oxford Dictionary of Phrase and Fable (2006), Oxford University Press. Citation: “discretion can be more valuable than the most eloquent words”.
73. *Tibet profile* (26 April 2019), BBC News [Source: www.bbc.com]
74. Titelman, Gregory Y. (1996), *Random House Dictionary of Popular Proverbs and Sayings*, New York, NY: Random House.
75. Vanly, Ismet Chérif, and Ismet Cheriff Vanly (1977), Coup d’oeil sur la culture nationale Kurde, *Oriente Moderno*, 57 (9/10), Settembre-Ottobre 1977, Published by: Instituto per l’Oriente C. A. Nallino; pp. 445-450. ISSN: 0030-5472

76. Vijayaraghavan, K. (13 December 2010), *Speech is silver, silence is golden*, The Economic Times.
77. Wasserstein, David J. (1999), *A West-East Puzzle: On the History of the Proverb 'Speech in Silver, Silence in Golden'*, pp. 241, 244-247; In: Albert Arazi; Joseph Sadan; David J. Wasserstein (editors), *Compilation and Creation in Adab and Luga: Studies in Memory of Naphtali Kinberg (1948-1997)*, Eisenbrauns. ISBN: 978-1-57506-045-3
78. *Who are the Kurds?* (15 October 2019), BBC [Source: www.bbc.com]
79. Windfuhr, Gernot (1975), *Isoglosses: A Sketch on Persians and Parthians, Kurds and Medes*, Monumentum H.S. Nyberg II (Acta Iranica-5), Leiden: 457-471.
80. Wycliffe, John (tr.) and John Purvey (tr.) (2001), *The Wycliffe Bible: John Wycliffe's Translation of the Holy Scriptures from the Latin Vulgate*, Lamp Post Inc. – 1050 pages. ISBN: 978-1600391026
81. Wycliffe, John (tr.) and John Purvey (tr.) (2001), *Wycliffe's Old Testament (1384)*, Terence P. Noble (Editor and Publisher), Vancouver, Canada: Terence P. Noble – 1531 pages. ISBN: 0-9697670-3-X
Wycliffe, John (tr.) and John Purvey (tr.) (2001), *Wycliffe's New Testament (1384)*, Terence P. Noble (Editor and Publisher), Vancouver, Canada: Terence P. Noble – 1091 pages. ISBN: 0-9697670-2-1
82. Yadirgi, Veli (3 August 2017), *The Political Economy of the Kurds of Turkey*, Cambridge University Press, p. 96. ISBN: 978-1107181236
83. Ibid. p. 130.
84. Yilmaz, Harun (3 September 2014), *The Rise of Red Kurdistan*, Iranian Studies, 47 (5): 799–822. DOI:10.1080/00210862.2014.934153. ISSN: 0021-0862